

**Frédéric Giraut – Myriam Houssay-Holzschuch coord.,
The Politics of Place Naming. Naming the World
[A helynévadás politikája. A világ elnevezése]**

Geography and Demography. Political Geography. ISTE – John Wiley & Sons, London–Hoboken,
2022. 277 lap

1. A kötet az 1980-as évek óta kialakult és az angolszász szakirodalomban a legtöbbször kritikai helynévkutatásnak (*critical toponymy*-nek) nevezett irányzat jelenlegi állását mutatja be úgy, hogy a fejezetek nagy része tovább is vezet kevésbé kutatott témák, problémakörök felvázolásával, kutatási programok kijelölésével. Érdekesség, hogy a szerkesztők maguk korábbi írásaikban a francia *néotoponymie* műszóval jelölték nagyjából ugyanezt a területet és megközelítésmódot. Szemben a „hagyományos” helynévkutatásban uralkodó szemlélettel, amely a helyneveket mintegy régészeti adatként vizsgálja, és ezen keresztül próbál támpontokat kínálni a történelem és a nyelvtörténet kevésbé dokumentált rétegeihez, a kritikai névtan kutatói a névadásra és a mögötte meghúzódó politikai, társadalmi és kulturális motívumokra fordítják figyelmüket. Jellemzően nem a nyelvészet, hanem a kritikai földrajz felől érkeznek, adottnak veszik a kritikai földrajznak a helyről, a tér szemiotizációjáról és a területelésről szóló megállapításait, és a hatalom FOUCAULT- vagy GRAMSCI-féle elméletére építenek. A kritikai helynévkutatás emellett genezisében olyan emancipációs mozgalmakhoz is kapcsolódik, mint a dekolonizáció, a feminizmus, valamint az etnikai és nemi kisebbségek mozgalmi, amelyek nem sokkal korábban tűzték programjukra a helyátnevezést mint a történelmi igazságtétel eszközt és a társadalmi szemléletváltozás zálogát.

2. Ezen elméleti háttér ismeretében nem meglepő, hogy az irányzat klasszikus és máig egyik központi témája a hivatalos helynévadás. Ezen belül is kitüntetett figyelmet kap DEREK H. ALDERMAN fejezetének témája, az emlékeztető névadás mint olyan „politikai technológia”, amely a világ nagy részén fontos szerepet játszik a „legitim” történelemkép személyes valóságként való elfogadtatásában és nemzedékeken keresztül történő újratermelésében (29–46). Az emlékeztető névadás komplex hatásmechanizmusának elemzésén túl ALDERMAN kiemelten reflektál azokra a várakozásokra, amelyekkel az emancipációs mozgalmak tekintenek a meglévő emlékeztető utcanévek cseréjére, illetve újak adására. Ezzel kapcsolatban merül föl először az *Osez le féminisme* (‘Merj feminista lenni’) nevű szervezet 2018-as párizsi névadó kampánya, amellyel aztán a kötet több más írása is foglalkozik.

3. SÉBASTIEN BOILLAT-nak a bennszülött népek és a hagyományos falusi közösségek veszélyeztetett tudását ökológiai (és burkoltan örökségvédelmi) modellbe helyező fejezete elméleti szempontból kakukktójás a kötetben (47–63). Más fejezetekben is visszatérő gondolathoz kapcsolódik viszont azzal, hogy a hagyományos helynévkincsben (elsősorban a mikrotoponímiában) a tájnak a modern európaiaktól eltérő leképezését, szemléletét tartja megmentendő értéknek.

FRÉDÉRIC GIRAULT ötletes módszert választott, amikor a gyarmati helynévadás tipológiáját Verne A rejtelmes sziget című regényének egyik részlete alapján szemlélteti (65–91). Amint a kérdés kutatói az utóbbi években megállapították, az európai „felfedezők” a 15.-től a 19. századig hasonló stratégiák alapján kreáltak helyneveket más földrészekén, miközben feltérképezték és birtokba vették azokat: saját magukról, az utazásuk során átélt eseményekről, anyaországi hatalmasságokról, metaforikus névadással térszinformákról vagy névtranszferrel otthoni településekről adtak neveket. Ezt a bevált eszköztárat egy Vernehős a kulturális tudása részeként volt képes mozgósítani, de ezt alkalmazták a hegymászók és a csillagászok is a magashegységek földrajzának, majd más bolygók felszínének leírásakor.

A „felfedezők” és más európaiak azonban korántsem mindig hagyták figyelmen kívül a már létező helyneveket. GIRAULT a birodalmi és gyarmati hódítás technológiájaként értelmezi a meghódított lakosság helyneveinek elismerését is, amely együtt járt a nevek átértelmezésével, kodifikációjával és mozdulatlaná mumifikálásával. Ahol a gyarmati uralom évtizedeken-évszázadokon át fennmaradt, ez önmagában is megkérdőjelezi a külső és belső eredetű nevek közötti merev különbségtételt. Tovább bonyolódott a helyzet a telepes gyarmatokon, ahová az új lakók a saját névadási stratégiáikat ültették át. De GIRAULT más mechanizmusokat is említ, amelyek összeállítják az exonima-endonima szembeállítását. A dánok például a *Grönland* névvel párhuzamosan a *Nunarput* (< inuit ’földünk’) nevet is alkalmazták a szigetre, majd a 19. század második felétől az őslakosok számára létrehozott iskolák meghonosították a *Kalaallit Nunaat* (’kalaallit föld’²) elnevezést is. Ez utóbbi máig Grönland inuit nevének számít. Időközben azonban Dánia kiterjesztette uralmát a sziget keleti és északi részére is, ahol a nevet a helyiek a déli és nyugati őslakókhoz kapcsolják.

4. REUBEN ROSE-REDWOOD, ANTON TANTNER és SUN-BAE KIM tanulmánya egy másik, a gyarmati helynévadáshoz hasonlóan korábban kevés figyelmet kapó kérdés, a házszerűsítés történetét tekinti át (93–107). A gyér szakirodalomból kiderül, hogy a házszerűsítés a 18. században jelentek meg Európában, és eredetileg nem a postaszolgálatot, hanem az adóbehajtást, a sorozást, illetve a katonaság beszállásolását voltak hivatottak megkönnyíteni. Hatalmi technológiaként értelmezve jó muníciót szolgáltatnak a foucault-i kormányozhatóság/kormányzatiság (*gouvernementalité*) modelljéhez, amennyiben észszerűbbé, átláthatóbbá, FOUCAULT terminológiája szerint „városiasabb” és „olvashatóbbá” tették a teret. Terjedésüket a kapitalizmus logikája is segítette, és a címtárak kiadói többször kérvényezték a helyi városatyáktól a házszerűsítés bevezetését. Általánossá azonban Európában és az Egyesült Államokban csak a 19. század végére váltak, amikor a posta már vidéken is kézbesítette a küldeményeket. Az utcanév alapú házszerűsítés kontingens voltát mutatja, hogy a világ egyes részein vagy más címezési rendszerek honosodtak meg, vagy máig nem működik átfogó rendszer. Japánban a címezés nem utcákon, hanem kerületeken, azokon belül háztömbökön és épületeken alapul. Racionális és gazdaságos volta miatt a nemzetközi szervezetek támogatják az utcanév alapú házszerűsítést, de a bevezetésére tett erőfeszítések ellenállást váltanak ki a lakosságból mind Fekete-Afrikában, mind Dél-Koreában.

2 A kalaallitok Grönland inuit őslakói.

5. A helynevek áruvá válása (kommodifikációja) régóta a kritikai helynévkutatás egyik fontos témája. A könyv vonatkozó fejezetét a témakör vizsgálatának egyik fő nemzetközi képviselője, JANI VUOLTEENAHO írta (109–134). Az áruvá válás voltaképp két különböző, a késői modernségben elharapózó jelenséget takar: egyrészt a névadás jogának áruba bocsátását (ami jellemzően a szponzor nevének új névelemként való felvételével jár), másrészt a kereskedelmi célú arculatépítés szolgálatában történő helynévadást. A helynév mint szerződésbe foglalható áru történetében mérföldkövet jelentett, amikor a New York-i Buffalo Bills amerikaifutball-csapat 1972-ben huszonöt évre bérbe adta stadionjának a nevét. Az 1990-es évek óta a hasonló szerződések elfogadott és adómentes bevételi forrást jelentenek az ingatlantulajdonosok és önkormányzati vezetők számára; olyannyira, hogy egyre több városvezetés alakít ki névpolitikai stratégiát a sportközpontjai, közlekedési csomópontjai (pl. metróállomásai), edzőpályái, iskolái és egyetemi épületei nevében rejlő piaci potenciál kiaknázására. A szerződés lejártakor gyakran egy másik szponzor neve váltja az előzőt. A másik jelenséget VUOLTEENAHO új lakónegyedek példáján szemlélteti. Az 1960-ban nyugdíjasok számára kialakított, *Sun City* nevű phoenixi külváros ingatlanait a napsütéses klímához és az aktív időskorhoz kötődő urbanimákkal próbálták kelendőbbé tenni, a helsinki Sun Bay lakópark a délszaki tengereket idézi meg utcáinak és társasházainak neveivel, míg Ho Si Minh-város Vinhomes Központi Park nevű luxusnegyede angol nevekkal hangsúlyozza az osztályon felüli minőséget.

Közvetlenül kapcsolódik az utóbbi témához CHRISTOPHE GAUCHON fejezete a helynévadás szerepéről a turisztikai helyek és látványosságok márkaépítésében, főleg francia példákon illusztrálva (135–148). A leghíresebb példa az 1888-ban született *Azúrpart* (*Côte d'Azur*), a legtöbb ide sorolható helynév azonban mikrotoponima, amelyet – VUOLTEENAHO lakónegyedeihez hasonlóan – új helyek, létesítmények számára találtak ki. Az önkormányzatoknak is van olyan késztetésük, hogy nagy vonzerejű idegenforgalmi objektumokat a település nevében megjelenítsenek, a leggyakrabban földrajzi köznév vagy a kérdéses helynév új elemként való hozzáadásával (az előbbire példa a *Saint-Gervais-les-Bains*, amelyben a *bains* jelentése 'fürdők', az utóbbira pedig a *Chamonix-Mont-Blanc*). Csak-hogy egy települést többek között jogi-adminisztratív szempontból is nehezebb el- vagy átnevezni, mint egy wellnessközpontot, kalandparkot vagy sípályát. A savoyai Saint-Bon például többször kérelmezte, hogy felvehesse a közeli Courchevel síparadicsom nevét, de a prefektúra minden alkalommal elutasította, és csak a településnek a szomszédos községgel való egyesülése tette lehetővé 2017-ben, hogy új lapot nyisson *Courchevel* néven.

Rokon témát dolgoz fel LUCAS DESTREM is: a közlekedési helynevek is szolgálhatják a települési arculatformálást, és újabban áruvá is válhatnak (149–173). Az előbbire legalkalmasabbnak a repülőterek neve tűnik; ilyen a tiranai repülőtér elnevezése Teréz anyáról vagy a ferihegyi Liszt Ferencről. Az áruvá válás kisebb léptékben is megjelenhet, például Dubajban, ahol negyvenhét metróállomás nevét adták el reklámcéllra. A piaci vagy más szempontok néhol felül is írják a megállónevek fő célját, az utasok tájékoztatását. Denverben például egy helyi egyetem megvásárolta egy olyan vasútvonal névadási jogát, amely nem is a kampuszára közlekedik, a már említett párizsi Osez le féminisme kampányban pedig több villamosmegállót olyan nőkről neveztek el, akiknek a nevét a közelben nem viseli utca. Mindezen példák ellenére DESTREM nem győz meg róla, hogy a megállók névadása (a szerző szóalkotásával: a *stathmonimia*) általában véve olyan többletet hordoz, amely

indokolná az átfogó ideológiai szempontú vizsgálatot. Az európai városokban legalábbis a megállónevek túlnyomó többsége utcákra, terekre vagy feltűnő és a közlekedési névadástól függetlenül is jelentős épületekre, tereptárgyakra utal, az urbanonimák szempontjából másodlagosak, és a DESTREM által említett motívumok egyelőre csak ritkán jelennek meg bennük.

6. MELISSA WANJIRU-MWITA írása az úgynevezett informális települések alulról történő névadását vizsgálja (175–189). A nagyvárosok peremén, hatósági engedély nélkül épült negyedek lakói a kilakoltatások vagy lebontások állandó veszélyének és a szegénységnek az árnyékában folyamatosan a legitimitásért és az elfogadásért küzdenek. Mikrotoponimáik ennek megfelelően egy ellenhegemonikus beszédmód lenyomatai, akár a nyomorra, akár a gazdagok világára utalnak. A névátvitel egyrészt globális szolidaritást jelenít meg a médiából ismert, szerencsétlen sorsú helyekről (mint Nairobiban a Sowetóról, Kosszovóról, Gázáról és Bengáziról) elnevezett negyedek esetében, másrészt a vágyott életminőségre is utalhatnak, mint Fokvárosban a *Europe* és *Barcelona* nevű negyedek. A nevek valódi jelentése gyakran csak a beavatottak számára ismert, ami mi-ők szembenállást teremt. Ha egy telep Nelson Mandela nevét viseli, az például csupán a felszínen hódol a hivatalos emlékezeti kultúrának. A helyiek számára ironikus jelentést is hordozhat, arra emlékeztetve, hogy a Mandela által kívánt felszabadulás máig nem valósult meg. Nem mellékesen gyakorlatias szereppel is bír, ugyanis a lakók némi joggal remélhetik, hogy a *Mandela* név talizmánként hat majd, és a hatóságok nem rombolják le a telepet. Mindezen helynevek nem hivatalos státuszúak ugyan, de gyakran a domináns névadásnak is figyelembe kell vennie őket. Nairobiban például a Google Maps ismer Sowetói Katolikus Egyházközséget és sowetói rendőrőrsöt.

7. Erősen támaszkodva HENRI DESBOIS kritikai térképész vizsgálódásaira, MATTHIEU NOUCHER fejezete a helynevek gyűjtése, kezelése és kodifikációja, valamint a helynévadatbázisok ellenőrzése feletti nemzetállami monopólium megroppanásával foglalkozik (191–215). Ezekben a térképezéshez kapcsolódó tevékenységekben egyre nagyobb szerepet vállalnak egyrészt nemzetközi cégek, másrészt olyan, önkéntes részvételre építő felületek, mint az OpenStreetMap. A nemzetállami intézmények azonban továbbra is érvényesítik szuverenitásigényüket. Ez utóbbi aspektus kapcsán NOUCHER utal arra, hogy a Google a vitás határokat – a nemzetközi bíraskodást is felrúgva – a felhasználó IP-címe szerint jeleníti meg világtérképén. A szerző egy esettanulmányt is bemutat a Francia Guyana és Brazília közötti vitatott határzónából. A Guyanai Amazónia Park részvételi térképezési projektet indított az őshonos, teko és wayäpi nyelvű közösségek élő kulturális örökségének megőrzésére és a területhez való kapcsolatának elismertetésére. Ugyan a különböző civil és magánszervezetek, illetve önkormányzatok által kiadott térképek átvették az így gyűjtött helyneveket, a francia állami hivatalok ellenségesen reagáltak a projektekre, a Nemzeti Földrajzi Intézet pedig elutasította a helynevek felvételét a nemzeti helynévkorpuszba. Indoklásukban részben a bennszülött nyelvek nehézkes hangjelölésére, részben már kodifikált helynevekkel való konfliktusra hivatkoztak, de a Nemzeti Földrajzinév-bizottság elnöke megemlített egy mélyebb okot is: „A névadás aktusa a jövőben egyszer még területi igényeket alapozhat meg” (209).

A kritikai térképészet legfőbb célja eredetileg az volt, hogy bemutassa, hogyan konstruálják magukat az államnemzetek a nemzetállamiság klasszikus korszakában, egy maroknyi térképész szakember segítségével. NOUCHER úgy véli, a posztnemzeti állapot bonyolultabb feladattá tette a térkép ideológiaközvetítő szerepének dekonstruálását, mert több érdek és cselekvő, többféle technológia lép interakcióba egymással, és az adatok is több forrásból származnak. Ezért egyrészt interdiszciplináris megközelítésre van szükség, másrészt a helynév-adatbázisok ellenőrzéséhez és forgalmához kapcsolódó hatalmi játszmák vizsgálatára.

8. A kötetzáró fejezetben MICHEL BEN ARROUS és LIORA BIGON mellett érvelnek, hogy az Afrikára fordított élénkebb figyelem megújíthatná a kritikai helynévkutatást (217–259). Az írás elhelyezésével a szerkesztők valószínűleg ezt az üzenetet kívánták hangsúlyosabbá tenni. Afrikában nem érvényesül a hivatalos helynevek hegemoniája, hanem változatos, a kontextus függvényében használt rendszerek élnek egymás mellett (a szerzők a *multitoponymy* terminust ajánlják ennek kifejezésére). E rendszerek általában más-ként rendezik el a teret, mint az Európából sikertelenül meghonosítani próbált szemlélet. A francia gyarmati hatóságok településnév-kodifikációja például azért hagyta hidegen a Magreb térség bennszülött lakosságát, mert nem illeszkedett a helyben használt település-fogalomhoz: míg a franciák a községek (*communes*) elnevezésére koncentráltak, a helyiek számára releváns lépték ennél hol kisebb volt, hol nagyobb. A mai városi helynévadásra a hivatalos nevek részleges hiánya, pontatlan lokalizációja és gyökértelensége jellemző. Pikine-ben, Szenegál második legnépesebb városában például mindössze négy utcának van neve. A Világbank az 1990-as években egy ötvenkét várost felölelő programot finanszírozott a hatékony címzés bevezetésére, de a program nem érte el a célját. Jellemző az ellentét a 248. oldalon közölt fényképen a jól karbantartott parkolóhelyek és drága gépkocsik, illetve az elmosódó feliratú, rozsdásodó utcanévtáblák között a kongói Lubumbashiban. A polgárok, úgy tűnik, együtt tudnak élni a kompromisszumokkal, amelyekre a meggyökeresedett utcanevek hiánya szorítja rá őket; mint amikor a gambiai Banjulban számlanyitáskor a bank arra kéri őket, hogy lakóhelyükről térképvázlatot rajzoljanak a formanyomtatványra. A mindennapi tájékozódás céljára nem is az utcákat nevezik el, hanem a kereszteződéseket vagy az egyes utcaszakaszokat, gyakran a boltok feliratai nyomán. Az így keletkezett népi névrendszer ad hoc használatára aztán a hivatalos szervek is rákényszerülnek.

Fontos megállapítás, hogy a helynévi „dekolonizációra” való igyekezet felemás módon az európai modellt teremti újra, ugyanazokkal az előfeltételezésekkel arról, hogy mi érdekel saját nevet. Az az elképzelés azonban ellentmondásosnak tűnik, hogy a kritikai helynévkutatás látóhatárát és módszertanát olyan nevek vizsgálata segíthetne megújítani, amelyek a szerzők leírása szerint kevésbé tükrözik a társadalmi hatalom formáit. A hatalmi szempontot figyelmen kívül hagyó megközelítés az afrikai városi helynevek esetében is közelebb állna a pusztán leíró, taxonometrikus helynévkutatáshoz, mint a kritikaihoz. Másrészt túlzó az a vád, hogy a kritikai helynévkutatók túlságosan a hivatalos névadásra összpontosítanak, a hatalomban lévők szemszögéből és kiismerhető, reduktív értelmezési sémák segítségével, passzív befogadóként tekintve a társadalomra. Mint a kötet bevezetője (1–27) is kitér rá, a szimbolikus ellenállás, a felülről adott nevek befogadása és az alulról történő névadás régóta jelen lévő témák a kritikai helynévkutatás fórumain.

A kiadvány néhány, régóta kutatott jelenséget földolgozó fejezete és a többi fejezet bevezető része jól használható gyors tájékozódásra a kritikai helynévkutatás tárgyát, elméleti hátterét, fogalomkészletét és módszereit illetően. Ugyanakkor a szerkesztők kimondottan a kísérleti témákra helyezték a hangsúlyt, sőt az utolsó fejezet meg is kérdőjelezi a kutatási terület jelenleg uralkodó paradigmáját.

BERECZ ÁGOSTON

tudományos munkatárs; Inštitut za novejšo zgodovino; Ljubljana (Szlovénia)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7453-481X>, e-mail: agoston.berecz@inz.si

Sztrákos Eszter, Az elnevezés ereje. Címadás a magyar képzőművészetben

Muravidék Baráti Kör Egyesület, Pilisvörösvár, 2022. 122 lap

1. A magyar névtanban vannak kezdetektől fogva gyakran kutatott tulajdonnévtípusok, melyekhez az e területen született szakírásainknak legnagyobb része kapcsolódik; ilyen a személynévtan és a helynévkutatás. Más névfajták azonban annak ellenére sem kerülnek gyakran a vizsgálat középpontjába, hogy a nemzetközi onomasztikában kutatásuk kedvelt téma; ilyen például az angolszász és skandináv névtanban gyakran vizsgált márkanevek kérdésköre Magyarországon. A névtípusok harmadik csoportját azok a tulajdonnevek alkotják, melyek mind a magyar, mind a nemzetközi névtanban kevésbé kutatottak, „mostoha-gyermekek”, mint például a sok helyütt átmeneti kategóriának (vagy újabban nem tipikus tulajdonnévnek) tekintett címek és a címadás vizsgálata.

Erre utal az ismertetett kötet szerzője, amikor azt írja, hogy az általa elemzett téma „mindig is a nyelvtudomány, illetve a névkutatás kevésbé frekvenciát kapó témaköréi közé tartozott” (7). Olyannyira kevésbé, hogy a magyar szakirodalomban az irodalmi és publicisztikai címadás jellemzőiről ugyan még találunk is néhány (általa is hivatkozott) elemzést, de a szerző által jelen kötetben vizsgált téma, a képzőművészeti alkotások címadásának elemzése eddig gyakorlatilag nem kutatott területnek számít.

Ezt a hiányt pótolja kötetével SZTRÁKOS ESZTER, aki 2013 óta publikál a címek különböző névtani szempontú megközelítési lehetőségeiről. Több, cikként megjelent előtanulmánya után kötetében a képzőművészeti alkotások közül a festmények címeivel foglalkozik, ezek közül is elsősorban magyar festők címadásának jellegzetességeire és motivációira koncentrálna. Sajátos, különböző megközelítéseket felölelő kötet jött így létre: a szerző a magyar nyelvészeti és művészettörténeti képzettségéhez kapcsolódó ismereteit ötvözve háromféle szempontot is érvényesít névanyagának elemzésében; ezeket részletesen, egy-egy fejezetnyi terjedelemben bontja ki.

2. A bevezetőn, mellékleten, irodalom- és ábrajegyzéken kívül hat fejezetet tartalmazó kötet 2. fejezete (9–17) a címeket tulajdonnévként vizsgálja, és elhelyezi a magyar tulajdonnévtipológia kategóriái között. A címek nem számítanak a prototipikus tulajdonnevek közé, mert